

NOVAS PROPOSTAS NA DIDÁCTICA DA LINGUA

EQUIPO DE LINGUA GALEGA

Gabinete da Reforma Educativa

Non é un segredo para ninguén dicir que, na actualidade e falando en termos xerais, o estudio da gramática ocupa un papel preponderante, cando non exclusivo, dentro das clases de lingua. O estudio das regras que definen o sistema da lingua e a realización de actividades de aplicación máis ou menos directa das mesmas, xeralmente baseadas nunha concepción conductista da aprendizaxe, é o que predomina.

Isto hai que matizalo dalgunha maneira. Por exemplo, é evidente que a afirmación é tanto máis certa canto maior é a idade dos alumnos. Nos niveis inicial e medio da actual E.X.B., pola propia evidencia de que os alumnos eran incapaces ata dunha aprendizaxe superficial da gramática, os mestres víronse na obriga de ensaiar outros camiños nas clases de lingua. Pola contra, nos niveis da Segunda Etapa de E.X.B. e nos correspondentes ó Ensino Secundario, a gramática ten unha importancia desmesurada.

Este feito trae como consecuencia que nas clases de lingua se caia nunha aprendizaxe formalista (a lingua pola lingua), esquecendo a dimensión expresivo-comunicativa que debe prevalecer na súa didáctica.

Isto é grave para calquera lingua, pero para o caso da galega é dramático. Porque non hai que analizar moito para vermos que esa concepción das clases de lingua, no caso do galego, reforza o carácter "latínista" que desde moitos ámbitos contrarios á normalización se lle quere dar. En efecto, un estudio da lingua que esqueza a dimensión expresivo-comunicativa e prime a dimensión metalingüística está contribuíndo a que os alumnos vexan a lingua como un obxecto de estudio alonxado da vida. E iso é todo o contrario do que desde o sistema educativo se debe facer para axudar á normalización.

Por outra banda -e non só no caso do galego- os resultados desta concepción didáctica, desta sesgada identificación *lingua = gramática*, están á vista: os rapaces empregan a lingua falada, maioritariamente, cun empobrecemento alarmante e con grandes deficiencias na estruturación discursiva do seu pensamento; os traballos escritos están en estreita relación co dito para a lingua oral; non se constata un incremento do gusto

pola lectura. E é lícito preguntarse sobre as razóns desta evidente distancia entre os obxectivos perseguidos e os resultados realmente acadados.

Non imos ser tan inxenuos como para crer que estes resultados se deben tan só a unha equivocada concepción das clases de lingua. Sabemos que existen moitos máis factores, e moi complexos, que están pesando -desde dentro e desde fóra da escola- sobre a aprendizaxe. E sabemos, no caso que especialmente nos ocupa -o da lingua galega-, que estes factores teñen unha importancia fundamental. Pero iso tampouco non debe facer esquecer que o dito anteriormente sobre o papel da gramática ocupa un lugar relevante nesa non efectividade das clases de lingua. E cremos que o cambio do papel da gramática é clave para que cambie toda a concepción da lingua na escola. Isto por dúas razóns:

A. Ó deixa-lo seu papel preponderante, haberá tempo para abordar outros aspectos (a linguaxe oral, as actividades grupais de carácter crítico e creativo, o traballo escrito persoal e creativo, a práctica coas linguaxes dos medios de comunicación, etc.) que hoxe non se abordan baixo a excusa de que "non hai tempo para eles".

B. O novo papel que debe xoga-la gramática contribuirá ó reforzo de todos eses aspectos que hoxe non se tratan, acadando así a súa auténtica función.

Un novo enfoque

Tense constatado que nin o ensino obrigatorio nin o postobligatorio capacita actualmente ós escolares nesa serie de hábitos e saberes idiomáticos que lles possibiliten a comunicación co mundo que os rodea. Toda esta experiencia, que se ten de incorporar mediante a lingua -ese elemento fundamental na estruturación do pensamento-, non chega a efectivarse, entre outras cousas, porque as programacións se centran preponderantemente nos contidos teóricos ou na reflexión sobre o código en si. Pérdese así de vista a misión principal dunha clase de lingua: capacitar ó alumno na *comprensión e expresión oral e escrita*. Parece necesario, polo tanto, un enfoque diferente da materia nesta dirección básica: dar total prioridade á perspectiva pragmática do idioma, supeditando as reflexións teóricas a ese mellor dominio das facultades comunicativas en calquera das súas dimensións.

Tal práctica comporta, brevemente enunciada, *traballar e consolidar hábitos* que non veñen adquiridos, *sobre todo no oral*, por canto xeralmente os alumnos/as non se expresan; iniciar gradualmente ós escolares na *reflexión sistemática da lingua*, privilexiando os aspectos máis rentables de fonética, léxico e gramática a través do dominio práctico de vocabulario e estruturas de lingua; *adquirir información fundamental* sobre a

situación da lingua no mundo de hoxe e sobre a súa presenza e uso nos mass media, sen esquecer, en fin, que o idioma tamén é un medio de expresión de sentimentos e vivencias persoais.

Nunha óptica normalizadora que debemos ter clara, a orientación da materia nesta vía semella indispensable, dado que a presenza do galego nas aulas non ten como obxectivo explicarse a si mesmo. Hai que lograr que o alumno o considere como vehículo naturalmente idóneo para a expresión total das súas necesidades comunicativo-afectivo-creativas. Evitarase deste modo que escolares non falantes na clase, calificados mesmo con sobresaliente en atención quizais ó dominio pasivo (ou escrito) do código, resulten ser despois os homes e mulleres que vemos tatear ante a pantalla do televisor e ante o micrófono de calquera tribuna.

A lingua oral, coa súa complexidade de recursos, ten de preceder e ser primada con relación á escrita. Cómpre evita-la eiva da didáctica vella por todos padecida, onde case nunca se lle dá ó discente a oportunidade de que fale. Non quere dicir isto que se minusvalore de ningunha maneira o dominio da escrita, a outra cara da expresión verbal tan necesaria, pero parece claro que os futuros cidadáns a quen hoxe formamos se van comunicar co mundo circundante a través sobre todo da facultade oral. Van ter moito que usar das artes da palabra.

Vén sendo tradicional nas nosas aulas o desprecio case absoluto da oralidade en favor da escritura. Non é xa que non exista unha didáctica que ensine a comprender e falar ben, senón que nin sequera se propicia que os escolares *falen*.

Son responsables desta deficiencia causas de tipo estrutural aniñadas no sistema educativo e tamén causas psico-sociolóxicas obedientes a un vello prexuízo enraizado na cultura occidental: a identificación da lingua escrita co rexistro literario (culto) e a asimilación da lingua oral ó rexistro coloquial (vulgar).

Medio de comunicación social por excelencia, a facultade oral constrúese co pensamento de modo simultáneo, sendo esencialmente espontánea. Como unha actividade colectiva máis, cabe considerar, pois, a existencia de tantos usos orais como diferencias sociais, variedades dialectais e idiolectos se dean. Pero ademais a lingua, antes de nada, é unha forma de comunicación oral, previa e independente da ulterior plasmación no código da escrita. Por iso é necesario que o referente constante sexa a fala nos seus diversos rexistros e niveis.

Nunha superación da dicotomía lingua falada/escrita, cabe precisar que unha e outra parcela, se ben diferenciadas e que demandan un tratamento pedagóxico de seu, son elementos dunha mesma realidade que se apoian mutuamente. Con todo, a lingua oral (falada), por sernos natural e producirse nun *marco* ou situación concreta, posúe unhas características específicas ou constantes identificativas que a diferencian da escrita: presenza de interlocutor, proximidade, falta de consciencia ou reflexión do

uso lingüístico, disposición psicolóxica concreta, instantaneísmo temporal e espontaneidade. Por outro lado, unha enumeración dos seus recursos expresivos máis significativos debe observar que na linguaxe oral común forma e contido da comunicación tenden a darse desorganizados; que a entoación ofrece máis riqueza de matices; que a fonética non se dá estandarizada; que son frecuentes os tics, vacilacións e pausas, así como a exclamación, a construción sintáctica arbitraria, o anacoluto ou rupturas na mensaxe, a apelación ó interlocutor, o relativo rigor vocabular, o uso onomatopéico, de frases feitas e tamén inacabadas, a innecesaria sinonimia explicativa, etc.

Direccións nunha posible alternativa

As destrezas para a comunicación oral deben ser promovidas, de modo gradual e sistemático, considerando en todo momento o nivel real de competencia lingüística que traían os alumnos.

Para levar a cabo este propósito, o profesor deberá afrontar dificultades diversas: algunhas que non dependen do docente (excesivo número de alumnos por aula); outras que si dependen da súa resolución (proporción no tempo dedicado ós distintos aspectos da materia; insuficiente valoración da comunicación oral; dúbidas sobre a rentabilidade do esforzo utilizado nesta aprendizaxe...). Con todo, poden sinalarse -entre outras- as seguintes vías para unha razoable superación das dificultades mencionadas: a rectificación dos obxectivos xerais da Área de Lingua; o reordenamento dos contidos da mesma; e, por último, a adopción das técnicas e procedementos adecuados. Convén advertir que é preciso facer fincapé na lingua escrita -en razón do dominio limitado da mesma que aínda teñen alumnas e alumnos-, pero non hai razóns para primala, arre-cantando para as marxes da actividade da aula a atención á lingua oral. Polo tanto, debe coidarse en todo o proceso de ensinanza-aprendizaxe a harmonía entre ambas realizacións do sistema da lingua. Por outra parte, se afirmamos que a lingua oral sempre é importante, no caso do galego esa importancia é fundamental e cómpre recuperala coa maior urxencia; deixa-lo noso idioma limitado á escrita equivalería a deixalo eivado da súa dimensión básica.

A aprendizaxe da competencia comunicativa na lingua oral basearase en dous tipos de actividades: dunha parte, na reflexión sobre mensaxes efectivamente intercambiadas en procesos de comunicación reais -da aula ou da rúa-, se é posible rexistrados en magnetofón ou vídeo; doutra, na produción de textos orais de variada natureza.

Na reflexión sobre a lingua oral faranse ve-las diferencias entre o oral espontáneo e o planificado. Nesta reflexión, atenderase ás peculiaridades que se derivan dunha situación compartida polo emisor e o recep-

tor (referencias déicticas ós interlocutores e ó contexto, marcos de referencia comúns...), ás características propias do modo de comunicación adoptado (voz, elementos non verbais, sintaxe oral...) e ás normas de comportamento social que rexen o intercambio dos falantes, que no caso do galego veñen marcadas por actitudes diglósicas.

Mención á parte merece o fenómeno do bilingüismo pasivo, que permite que as persoas se expresen nunha ou noutra lingua, sendo totalmente válida a comunicación polo feito de ambos falantes seren competentes con dous códigos. Haberá que coidar, neste aspecto, que a mentada competencia se exerza de maneira efectiva. Na produción de textos orais insistirase, en especial, naqueles tipos de discurso que veñen esixidos polas necesidades sociais e culturais do alumnado destas idades. Mención particular merecen aquelas formas de comunicación oral que son as predominantes na práctica didáctica das diferentes disciplinas (resumes de textos, exposición de temas, informes sobre o traballo...) ou na vida do grupo (defensa argumentada dunha opinión, debate...). Nótese que se trata nestes casos dun tipo de discurso que fai referencia a situacións non presentes no espacio e no tempo e que esixe un proxecto previo por parte do emisor, así como unha estrutura pechada. Para lograr competencia en tal tipo de discurso, insistirase na planificación previa dos propios textos orais, estruturación do texto e desenvolvemento sintáctico-verbal do mesmo. De forma particular, atenderase a evita-la elipse, os clichés e palabras-comodín, así como a empregar un léxico adecuado ó asunto que se trata.

Labor esencial do profesor será suscitar un clima afectivo que facilite a participación progresiva de tódolos membros do grupo nas diversas formas de comunicación singular (exposición), dual (coloquio, entrevista...) e plural (debate, foro...). Tamén, propoñer -ou facilitar que o fagan os propios alumnos- temas que respondan ós intereses e necesidades das mozas e mozos desta idade.

Non deberán deixarse pasa-las ocasións -non suxeitas a planificación previa- nas que a comunicación oral plural prenda de modo espontáneo na aula (asuntos que é preciso resolver con urxencia, noticias de máxima actualidade, conflitos da vida escolar...). En suma, intentarase que as actividades de comunicación oral estean estreitamente relacionadas coa realidade afectiva e social dos alumnos/as.

Para ir logrando unha competencia crecente na comunicación oral, cumprirá empregar gradualmente diversas estratexias (conversa, besbello, remuíño de ideas, recitación, dramatización, panel, exposición, debate...). Con todo isto intentarase que os alumnos e alumnas sexan quen de intercambiar as súas posicións na situación comunicativa (emisor/receptor) e de evita-los dous extremos de verbosidade e a inhibición, especialmente este último, que no galego adquire unha significación moito máis fonda que a clásica inhibición que pode darse nun contexto normalizado, pois

neste caso nace de condicionamentos psicolóxicos e ten a súa raíz no conflito entre linguas antes mencionado. Por último, atenderase nas actividades orais á existencia de diversos rexistros no seo da mesma lingua. A formulación do mesmo contido informativo en rexistros variados (coloquial, estándar, científico...) pode ser, a este propósito, unha práctica instructiva e motivadora.

Procuraremos, en todo caso, que os escolares falen (que comprendan e se expresen oralmente), e isto como algo previo á aprendizaxe e dominio da escrita. Cando se trate de galegofalantes, teremos de partir do seu idiolecto, variante dialectal ou coloquial, para avanzarmos logo no dominio dunha expresión oral máis ou menos depurada e na súa conseguinte plasmación escrita. Cómpre, así mesmo, evita-lo excesivo correcionismo no que por veces incorren os/as profesores/as.

Debe sinalarse a importancia do grupo e a súa organización participativa nas actividades lingüísticas orais, así como os contextos atractivos que fomenten a expresión libre dos alumnos. A lingua ha de traballarse en situación, e a dinámica de grupo propiciará ese clima-contexto comunicativo que virá demandado pola actividade mesma. Co adestramento neste indispensable hábito de comprender e expresarse por oral, estaremos dotando ós escolares da necesaria ferramenta crítica para captar, desentrañar e ás veces defenderse da variedade de mensaxes que unha lingua produce en sociedade; mensaxes con frecuencia complexas na estrutura, na intencionalidade e nos matices. A consecución de tales hábitos esixe esta triple competencia: o *uso de rexistro* idiomático apropiado que a situación demande; o *dominio suficiente* das técnicas para a expresión oral, e a *comprensión e valoración* de calquera tipo de mensaxe emitida oralmente.

Conclusións

De todo o dito ata aquí dedúcese a necesidade de introducir cambios en profundidade na nosa concepción da didáctica da lingua, de maneira que se configure arredor duns eixos básicos ben definidos e que, en certa medida, supoñen un cambio radical respecto á práctica maioritaria actual. Estes eixos básicos son, en esencia, os seguintes:

-A lingua ten, sobre todo no ensino obrigatorio, un carácter instrumental. É unha ferramenta que nos serve para expresarnos e comunicarnos con outras persoas.

-Aceptado o anterior, a práctica oral ten que se-lo eixo principal a partir do cal se traballa na clase. Unha fala que non é un fin en si mesma, senón que obedece á dimensión expresivo-comunicativa antes citada. E sempre desde unha perspectiva democrática (hábitos de escoitar, contrastar, debater; fomento do espírito crítico e anovador, etc.).

-Repárese ademais en que, como se explicará máis tarde, no caso do galego esta práctica oral cobra novas dimensións, porque se está a da-lo caso, nas clases de galego, dun estudio "tradicional" da lingua que prima o coñecemento formal e esquece a utilización práctica.

-Cremos, así mesmo, que hai que propiciar unha total modificación do punto de vista desde o que se estudia a gramática. Debe haber ou ben un abandono (na Educación Primaria) ou ben unha moderada e sistemática introducción (na Educación Secundaria) da gramática explícita, en beneficio do tratamento implícito da mesma.

-Entendemos tamén que é de suma importancia prestárlle-la atención que merecen a tódolos medios de comunicación de masas (prensa, radio, televisión, etc.), configuradores do sistema de valores dunha boa parte da sociedade. Estes medios de comunicación, ós que se lles ten chamado unha "escola paralela", deben ser obxecto de estudio, na dobre dimensión analítica e práctica.

Ademais da análise explícita destes eixos, cómpre ter presentes outros aspectos básicos, ben referidos ó coñecemento da materia (léxico, interferencias lingüísticas, concepción anovadora no estudio da literatura, etc.), ben referidos ás actitudes lingüísticas do profesorado.